

Om Langesund

- av Gunnar Sem

Med tillatelse fra forfatteren Gunnar Sem og utgiver av 150-års jubileums boka for Bamble og Langesund sparebank (v/ Kjell Kjær), gjenngir vi det som her er skrevet om Langesund.

LANGESUND

Ikke alle bamblinger har forsonet seg med at kommuneadministrasjonen kom til Langesund. Stedet er et geografisk utkantstrøk, blir det sagt. Men Langesund er den mest bymessige del av Bamble - en vakker småby med en velholdt gammel trehusbebyggelse og med gode havner. Fra Skarpenord skråner bebyggelsen ned mot torget og flater videre ut mot det påfallende velregulerte Vaterland, hvor vi finner Bambles kanskje aller vakreste boligområde.

Den gamle trehusbebyggelsen forteller uten ord om fortidens klassesamfunn. Nord for torget pranger flotte kjøpmannshus som Wrightegården, Victoriagården og Kommunegården. Men sørover mot sjøen ligger gamle arbeider- og sjømannshus på rad nesten ut til Furustranda. Det er en like tankevekkende som god opplevelse å rusle utetter Vaterlandsgate. Her bodde småårsfolk med beskjedne økonomiske ressurser - våre besteforeldre og oldeforeldre - i et nært og tett fellesskap. De var småbyens virkelige kulturbærere. En bedret økonomi, noen malingstrøk og istandsatte hagegjerdar har vært nok til å vise hvilken skjønnhet og harmoni som sprenget seg fram i et karrig miljø. Knappt noen i dag vil foretrekke Wrightegården framfor Vaterland som bosted.

Hvordan Langesund vokste fram som tettsted i en mørk middelalder, kan vi bare ha teorier om; for opplysningene er få og knappe. Først fra 1500-tallet ser vi konturer av et lite bysamfunn med skipsbygging, trelasthandel og tollstasjon. Alt fra denne tiden hører vi om sjøsetting av store fartøyer og om livlig trelasthandel.

"Imellem Brunlauffæs (Brunlanes) oc Aur (Jomfruland) ere to Mile offuer Fiorden yderst i Gabet. Ved Leden ind Fiorden er den merckeligste oc naffnkundigste Ladestad i Norrig, kaldis Langesund i huilcken huert Aar ladis nogle hundrede Skibe met med Master, Spirer, Spærer, Deler som udføres fra Skiene oc andre Stæder langt offuen aff Landet og der sellis i Haffnen."
(Fra "Norriges Beskriffuelse" av Peder Claussøn, trykt i København i 1632)

I de neste århundrer ble Langesund utkonkurrert som trelasthavn av småbyene oppe i fjorden. Men skipsbyggingen vokste og fikk ry over hele Danmark-Norge. Virksomheten lå rundt Kongshavn, hvor imponerende seilfartøyer ble sjø satt - særlig krigsskip. Den store nordiske krig satte ekstra fart i aktiviteten, både av nybygg og reparasjoner. Tordenskiold var ofte i Langesund på den tiden, for her ble de berømte fartøyene hans bygd og sjø satt - "Løwendals Galley" og andre. Men også skipsbyggingen avtok utover på 1800-tallet. Verkstedene bygde bare treskuter, som sakk stadig lenger akterut i konkurransen med dampskipene. Fram mot århundreskiftet stoppet virksomheten helt.

Så kom et nytt oppsving for den tradisjonsrike næringen, og nå i pakt med den nye tid. Hans P. Jacobsen og Fred. Hegge overtok i 1898 de gamle verftene på begge sider av Kongshavn, og i løpet av få år tok virksomheten seg opp igjen. I 1914 ble det gamle verftet på Smietangen omdannet til en moderne bedrift - A/S Langesunds mek. verksted. Der ble det første dampskipet sjø satt i 1918, 1000-tonneren "Terneskjær".

I 1930-årene bygde verkstedet fartøyer som var rene nyskapingar innen skipsbyggingen. Dette ga bedriften et ry som langt på vei kunne minne om triumfene fra Tordenskiolds dager. Og siden har verkstedet maktet omstillingen til nye tider, i dag er navnet Grenland Offshore - byens framgangsrike hjørnesteinsbedrift.

I 1957 ble det startet en høyteknologisk bedrift i Langesund - Skarpenord AS. Dette ingeniørfirmaet spesialiserte seg på leveranser til skipsfart og offshorevirksomhet, blant annet rustbeskyttelse av stål under vann. Direktør Øystein Klingenberg ledet denne bedriften i mange år. Virksomheten er nå fordelt på flere firmaer, som alle holder til på Stoa.

Fiskeriet har også vokst til en stor næringsvei. Tidligere ble det mest drevet snøre- og garnfiske fra åpne farkoster. Men så sto denne næringen foran en virkelig revolusjon med maskindrift, større båter og nye fangstmåter. Nå dominerer reketrålingen fisket i Langesund. Men et meget interessant mellomspill var linefisket etter makrellstørje på 1940-tallet. Det var en viktig del av matforsyningen under krigen.

Nå griper hobbyfisket om seg, og den årlige havfiskefestivalen trekker sportsfiskere fra fjern og nær. I kjølvannet av fiskerinæringen har iderike mennesker skapt små levedyktige industribedrifter i Langesund. Reimes rekefabrikk, som ble startet før krigen, er ett eksempel. Robert Bjerkøens fiskematfabrikk fra 1950-tallet er et annet eksempel.

Men et gåtefullt intermeso i byens næringshistorie er Langesunds Ski & Trævarefabrik, som ble til på 1880-tallet og var i drift til kort etter århundreskiftet. Hva som fikk folk fra byens rederi- og fiskehandlerstand til å begynne med slikt, er ganske mystisk. Skisporten i Langesund nådde jo aldri høyere nivå enn til svev på 20-30 meter i småbakker som Prekestolen og Nustadbakken. Men utrolig nok vant skifabrikken stort ry i de tiårene den ble drevet. For eksempel brukte Fridtjof Nansen langesundsski da han krysset Grønland.

En gammel næringsvei i Langesund er skipsfarten. Alt fra 1600- og 1700-tallet hører vi om skuter og sjøfolk fra Langesund, og utover på 1800-tallet vokser byens seilskipsflåte i antall og tonnasje. Det blir seilas på de sju hav. Omkring 1860 er skipsfarten den dominerende næring i Langesund, da er nesten halvdel av befolkningen knyttet til sjøen. Og ved århundreskiftet fins store redere som Jacobsen, Skougaard og Barfod. Men i mellomkrigsårene blir rederivirksomheten raskt avvirket, og stedets sjøfolk må ta hyre på utenbys fartøyer.

Langesund er blitt byen med de store åpne plassene etter en drastisk utluking i den gamle husmassen. Gode eksempler er Langesund torg og Tordenskiolds plass. Denne utlukingen har gitt mer rom rundt flotte bygninger, for eksempel den gamle kommunegården i et hjørne av torget. Det staselige huset ble bygd som bolig for kjøpmannen og redere Jacob Cudrio i 1785. Til huset og forretningen hans hørte også andre bygninger, bl.a. en sjøbod ved bryggene og et stort uthus på baksiden av hovedhuset - på en tomt som nå er en del av torget. Så ble eiendommen kommunal, og hovedbygningen ble byens rådhus i 1862. Det nevnte uthuset ble revet og et nytt hjelpefengsel oppført på tomten. Det gamle arrestlokalet oppe på Lilleorget hadde nemlig ikke vært rømmingsikkert.

Noen år etter krigen ble også fengslet revet, og torget fikk breie seg. Nå ligger plassen omkranset av store trebygninger som rommer forretninger og kontorer som Bamble og Langesund Sparebanks avdelingskontor og Bamble museums kontor.

Torget har ingen avstenging mot sjøen. Det fortsetter i nesten full bredde ned til den gamle damskipskaia, hvor det var stor passasjertrafikk til langt ut i etterkrigstiden. Der anløp østgående og vestgående fartøyer som trafikkerte kysten mellom Oslo og Kristiansand, og dit ut gikk båtene fra Skien og Porsgrunn. Langesund var et knutepunkt for sjøverts ferdsel.

En annen viktig ferjeforbindelse gikk mellom Langesund og Helgeroa, "Lahela"-ferjene. Denne ferjefarten er ennå i drift, men bare som mindre personferjer, ikke store bilferjer. I senere år har Langesund også vært utgangspunktet for ferjefart til Sverige og Danmark, men det har vært vanskelig å få så store tiltak lønnsomme.

Når vi omtaler brygge- og havnelivet i Langesund, må vi ikke glemme den gamle, nå restaurerte Cudrios sjøbod. Dette klenodiet fra 1700-tallet ble satt i stand og innredet til museum for noen år siden. Gode bypatrioter har gjort den til en av byens fornemste severdigheter med interessante utstillinger på sommertiden.

Langesunds fire fineste friområder er Tangen, Krogshavn, Steinvika og Langøya, som alle har vært under konstant trussel - Tangen av landminer og militært hærverk, Krogshavn av kloakkutslipp, Steinvika av balstyrige ungdommer og Langøya av skaufflått. Langesunderne har måttet kjempe for naturperlene sine.

Byen har ikke noe vern mot havet, for sørfra kan Skagerrak rase uhemmet mot furukledde utstikkere. Det mørke, forrevne Skjæregg har i hvert fall aldri fungert som noen bølgebryter. Tvert imot - i gamle dager var det langstrakte skjæret fryktet av folk som rodde og seilte, der det lå som en takket ryggrad av et forsteinet havuhyre.

Kultur- og foreningslivet i Langesund er så rikt og mangeartet at vi ikke kan nevne alt uten å ty til oppramsing. Det har for eksempel alltid vært et aktivt kristenliv i byen, så vel innen kirken og indremisjonen som i Frelsesarmeen og frimenighetene. Det var ikke bare den vakre naturen som fikk Gustav Adolf Lammers til stadig å besøke Langesund i 1850- og 1860-årene, og til og med bo der i lengre perioder. For selv da striden raste som verst rundt ham, ble han mottatt som en kjær venn av langesunderne. Der fant han det menighetslivet som han satte høyest av alt.

Senere har ikke minst baptistsamfunnet gjort et betydelig kristent arbeid i Langesund. Stor aktivitet er det også innen det humanitære arbeid, idrettsbevegelsen og ikke minst sangermiljøet.

Clarks Minde, som gjerne går under navnet Clarksenteret, er en ærverdig, men høyst levende institusjon. Opprinnelig var det et pleiehjem for eldre, gitt til byen av Skougaard-familien til minne om Alfred Corning Clark. Etablissementet består av den gamle hovedbygningen og et frittliggende, moderne boligkompleks med tolv leiligheter for delvis uføre eldre. Selve hovedbygningen rommer nå sonekontoret for Langesund med aktivitetsrom og kafeteria. Mye av velferdsarbeidet her hviler på frivillighet.

Men én institusjon bør nevnes spesielt - Langesunds Arbeiderforening, eller "Arbeidern". Navnet klinger som samling under røde faner, til toner fra Internasjonalen. Men det stemmer ikke. Foreningen "Langesunds og omegns arbeiderakademi" ble stiftet 1892 som en mønstring av byens borgerskap med apoteker Fred. Hegge som første formann. Foreningen skulle "skaffe medlemmene opplysning og nyttig og foredlende underholdning".

Det var et patriotisk tiltak med front mot all internasjonalisme. Foreningens fane var i norske farger med demonstrativ utelatelse av unionsmerket. Riktignok kunne betegnelsen "omegn" tyde på en viss åpning mot utenverdenen, men også dette ble strøket ved en senere navneforandring. Arbeiderforeningens hus ble bygd før århundreskiftet og var en flott to-etasjes bygning. Første etasje hadde aktivitetsrom, diskusjons- og lesesal, lokaler for sjakkturneringer og andre spill. Annen etasje hadde en stor fest- og forsamlingsal med scene og sceneutstyr.

Her ble det arrangementer av forskjellig slag i ti-årene som fulgte. Foredragsholdere ble invitert av Folkeakademiet, og det ble holdt revyer med sketsjer, musikk og sang. Til og med boksekamper ble arrangert på Arbeidern.

Også kinoen flyttet dit i mellomkrigsårene. Folk trykket seg sammen på langbenker, og den som satt ytterst, kunne bli puffet ut av plassen og deise på golvet. Men aldri så galt - da kunne en nyte filmen stående ved veggen uten å få sperret sikten av hoder og damehatter.

Men de beste kinoplassene var på bakre benk. Der kunne en sette seg på ryggstøt med bena på benkesetet og ryggen mot bakveggen.

Ventilasjonen var skral, og det ble dårlig med surstoff under de store filmkveldene. En langesunder som var kjent for overdrivelser, påsto at fyrstikken ikke ville brenne av luftmangel da han skulle tenne en røyk under ut-togingen etter en film.

For kinosalen var gjerne fylt til siste plass. En måtte være tidlig ute for å få billett hvis det skulle vises en sterk western, en saftig svenskekomedie eller - i slutten av 1940-årene - en krigsfilm.

Alle byer samler seg opp gjennom årene et antall monumenter og minnesmerker som særpreger og forskjønner. Det har også Langesund.

I hagen til Clarks Minde står en marmorskulptur av amerikaneren Alfred Corning Clark. Kunstverket er en mellomting av statue og byste og viser en mann som leser avisen - egentlig et underlig gjøremål for et menneske som ser ut til å stå begravd til livet.

Forresten fortjener denne Clark saktens å bli husket i Langesund. Den steinrike amerikaneren besøkte byen en rekke ganger i 1860- 1890-årene. Han fikk venner og kjøpte eiendommer her, og han støttet byen med generøse pengegaver. For eksempel bekostet han Langesunds første vannverk i 1893. På torget står et monument som forteller om dette.

Tordenskiold er blitt hedret med statuer og monumenter i flere norske og danske byer. Og hvorfor skulle han ikke også bli minnet i Langesund, hvor han fikk bygd fartøyene sine og bodde i visse perioder. Et minne etter sjøhelten var at huset han losjerte i, ble kalt "Tordenskiolds hus". Det lå i tettbebyggelsen innenfor verftet i den delen av byen som ble kalt Kroken. Men det meste av husmassen der ble revet for å gi rom for parkeringsområdet "Tordenskiolds plass". Der på plassen finner vi nå minnesmerket over sjøhelten med hodet hans avbildet i relieff.

Våren 1946 ble det på kirkebakken reist en granittstein over langesunderne som ofret livet under verdenskrigen - 27 sjøfolk og tre milorgkarer. Knapt noen by i landet bar så tunge byrder i de årene. Senere ble bautaen flyttet til den andre siden av gaten, til den vakre utsiktsplassen mot sundet og Langøya.

Inne på kirkegården fins også noen minnesmerker som er verd et besøk. Der ruver monumentet over " - Hans Petter Holm, Søe Capitaine og Ridder ad Dannebrog, den ædle Borger, og kiekke Kriger som fandt sin Død i Langesundsfjordens Bølger den 26. October 1812".

Et vakkert og iøynefallende kunstverk er den hvite marmorgruppen på Skougaard-familiens gravsted. Den er en gave fra Alfred Corning Clark til minne om hans venn, sangeren Severini (Skougaard) som døde i 1885. Ved kirkens 200-årsjubileum i 1955 ble det avduket en kobberplate på graven til Hans R. Linaae, nevnt som "Kirkebyggets far".

Byens nyeste kunstverk er plassert i rådhusgården - en ballerina. Den nette skulpturen vil trolig til evig tid balansere på tåspissen i en forsteinet bevegelse, evig ung og evig slank. De folkevalgte ville ikke ha noe jernskrap i gården sin, ble det sagt. For å være på den sikre siden valgte de altså et kunstverk av utpreget klassisk type. Selvfølgelig er den vakker, men lite dristig som kunst. Det gjaldt vel å gardere seg mot å bli kritisert for toskete pegebruk.

Likevel gikk ikke innkjøpet helt klar av påtale. Det ble blant annet vist til at ballett var en kunstart uten tradisjoner i Langesund og Bamble. Kanskje ville en skulptur av typen "Den lille havfrue" passet bedre.

Men Langesund burde hatt flere monumenter, for dette har vært fødebyen til framstående vitenskapsmenn innen matematikk og fysikk. Brødrene Henrik, Arne, Sigmund og Atle Selberg, som alle ble professorer, var sønner av middelskolebestyreren i Langesund. De tre yngste ble født der i byen. Mest kjent er Atle, som ble professor i Amerika kort etter annen verdenskrig. For sine forskningsresultater ble han i 1950 belønnet med Fields medalje, som gjerne blir kalt matematikkens nobelpris. Han regnes som en av 1900-tallets fremste matematikere.

Ikke mindre kjent er fysikeren William Houlder Zachariasen, som ble født i Langesund i 1906. Han dro tidlig til USA og var professor ved universitetet i Chicago i 1944-76. Zachariasen tilhørte teamet av vitenskapsmenn som arbeidet med atombombeprosjektet 1943-45. Men de viktigste arbeidene hans gjaldt krystallundersøkelser ved røntgendiffraksjon.

Alt som ganske ung viste William Zachariasen en usedvanlig begavelse, og det fortelles at han i oppveksten fikk besøk i Langesund av Albert Einstein. Det må ha skjedd i 1920, da Einstein besøkte universitetet i Oslo og foreleste om relativitetsteorien. Unge William tok den berømte vitenskapsmannen med seg på rotur til Låveholmen for å studere de geologiske forekomstene der.

I omtalen av monumenter skal vi til slutt nevne at det fra langesundshold er blitt sådd tvil om Breviks rett til å reise minnesmerke over Curt Adeler. I hvert fall ble dette uttrykt i et av de festlige opptogene under langesundsdagen på 1940-tallet. På en vogn sto et hode i kartong av sjøhelten over en dør med hjerte - et tydelig hint om det smakløse i at brevikerne hadde plassert det berømte bysbarnet sitt på taket av en pissoar.

Og på et skilt sto dette diktet:

Jeg, Curt Adeler vil ha frem,
på Langøya der var mitt hjem.
Hvis rett var rett, skal der jeg stå,
men Brevik skal min sokkel få.

Folk fra omliggende distrikter har ofte sagt at langesundere er et folkeslag for seg selv. Sånne påstander har liten mening, og er gjerne som sure oppstøt. Men la oss likevel ta det alvorlig - prøve om utsagnet kan bygge på realiteter. Er det for eksempel grunn til å tro at langesundere selv mener at de har et særpreg som må forsvares mot utenverdenen?

Et par eksempler har vært brukt for å underbygge påstanden om langesundernes "seg-selv-nok"-mentalitet.

Da den ungarske fotballspilleren Gyula Kovacs kom til Langesund på slutten av 1950-tallet, ble han bare funnet brukbar på byens B-lag. Men kort etter ble han satt rett inn på førstelaget til Odd. Og som mange vil huske, var Kovacs nær ved å bli den første utlending på et norsk cupvinnerlag. Han spilte jo i den vidt berømte finalekampen mot Rosenborg på Ullevål i 1960.

Det andre eksempelet er mer alvorlig og skjedde det dramatiske døgnet i 1964 da Langesund formelt ble en del av storkommunen sammen med Stathelle og Bamble. Øyenvitner hevder å ha sett bamblinger bli stokkjaget fra torget og måtte redde seg opp gaten, hvor det senere kom en portal med "Velkommen til Langesund" i svære bokstaver.

Men dette er isolerte og tidsbestemte hendelser, uegnet til å dømme en hel befolkning. En må ikke forstørre proposisjonene, det er forskjell på sunn lokalpatriotisme og fremmedhat. Hovedinntrykket av langesundere er at de tar godt imot gjester, og at byen er åpen for impulser utenfra.

Egentlig har de interne stridighetene vært voldsommere. I hvert fall truet det indre samholdet med å rakne da det skulle bygges ny kirke etter brannen på 1980-tallet. Kravet om at den nye kirken skulle bli

så nær en kopi av den gamle som mulig, var sterkt hos mange. Men det var en umulig drøm, det ville sprengt alle fornuftige økonomiske rammer. Og det nye gudshuset er blitt et vakkert byggverk som har glidd fint inn i bybildet.

En annen intern kampsak gjaldt fargen på den gamle kommunegården. Det ble en kortvarig strid over malepøsene mellom de "hvite" og de "røde" med førstnevnte som vinnerpartiet. Og la oss endelig nevne en indre strid som raste i flere generasjoner. Det var bydelsstriden mellom guttungene fra Skarpenord og Vaterland. Torget gjaldt som skillet mellom de to bydelene, og det kunne være risikabelt å våge seg inn på fiendtlig territorium, selv når en kom i fredelig ærend. Striden artet seg gjerne som neveslagsmål mellom guttegjengene i friområdene rundt byen, og ukvemsordene haglet. Men striden mellom "Vaterlandsrotter" og "Skarpenordkråker" stilnet for mange år siden.

Tross all strid mot ytre og indre fiender var de gamle langesundere alltid glad i å feste. Og da skulle det danses - innendørs eller utendørs. I mellomkrigsårene fantes dansegolv ute på Tangen, som på den tiden lå langt fra bebyggelsen. Men det tok slutt da tyskerne kom.

Vinterstid var det dans ute på Langesund bad. Det fornemme etablissementet, som helt fra før århundreskiftet hadde pleiet pengesterke badegjester, åpnet dørene for folkefest i den kalde årstiden. Men de største festlighetene skjedde i selve byen på sommeren. Og langesundsdagen overstrålte alle andre festdager. Da strømmet folk til byen fra fjern og nær for å se festlige opptog, turnoppvisninger, fotballkamper og musikkorps. Og om kvelden var det dans på dampskipsbrygga, som ble pyntet med bjerkeløv. Litt fyll ble det saktens, og det hendte vel at noen knyttet nevene. Men pol'ti Hansen holdt kustus og hindret alvorlig bråk.

Vår tids jubeldager i Langesund er festivalene, som folk kommer langveisfra for å oppleve. Vi har nevnt fiskefestivalen, som arrangeres av Bamble Jeger og Fisk. Men like stort ry har shantifestivalen, som arrangeres av Langesund Mannsangforening.

Båt og bading var alltid langesundernes kjæreste fritidsbeskjeftigelser. Det fantes et "gutte"-Steinvika og et "jente"-Steinvika. Delingen var nødvendig i en tid da det ble sett på som jåleri for gutter å bruke badebukse. Nå har det vært fellesbading i flere slektsledd, men navnene lever videre. Den organiserte idretten finner vi på Slåttenes stadion. Idrettsforeningen Urd ble stiftet i 1906, og i 1931 ble navnet endret til LIF - Langesunds Idrettsforening. Klubben fikk i 1918 et jorde på Slåttenes, og dette er nå hovedarenaen.

Her er ikke plassen for opprømsing av klubbens sportslige triumfer, og vi nøyer oss med å minne om noe som hendte straks etter krigen.

Den gang vocket Ragnar Markus målet for klubbens A-lag. Han gikk under navnet Rusken. Laget hadde det enestående uhell å trekke selveste Odd i kvalifiseringskamp. Skienslaget vant som ventet kampen; men det som blir husket, var at odderane også ble tilkjent et straffespark. Normalt skal jo straffespark bety mål, og dette skulle i tillegg tas av Rolf Holmberg, Odds og bronselagets navngjetne midtbanekjempe. Denne ruggen av en skienskar hadde satt ballen i nettet bak målmenn over hele Europa.

Men hva skjedde? Rusken gjorde et tigersprang mot rett hjørne, og ballen klappet i nevene på ham. Et samstemmig brøl hyllet keeperprestasjonen. Og det vakte ikke liten munterhet etterpå, da Holmberg ikke klarte å innrømme at han hadde møtt sin overmann, men ga skylden på en vond stortå.

Om Stathelle

- av Gunnar Sem

Med tillatelse fra forfatteren Gunnar Sem og utgiver av 150-års jubileums boka for Bamble og Langesund sparebank (v/ Kjell Kjær), gjenngir vi det som her er skrevet om Stathelle:

STATHELLE

Stathelle har alltid hatt en imponerende evne til å møte skiftende tider. Økonomiske og politiske jordskjelv har fått det lille bysamfunnet til å gynte, men aldri til å rulle seg sammen og vende iltre pigger mot utenverdenen. Sentral beliggenhet og trafikkmessig betydning har utviklet en tradisjon for åpenhet og omstillingsevne. Her finner vi Bamble virkelige verdensborgere, som bevarer stedets egenart i en stadig gjennomstrøm av impulser. I dag er Stathelle kommunens handelssentrum med store forretninger i byens gamle randområder.

Stathelle ble ladested ved kongelig resolusjon av 21. februar 1774 og egen bykommune 21. desember 1851. Det var næringspolitiske årsaker til at stedet ble utskilt fra Bamble midt på 1800-tallet. Det skjedde i frihandelens barndomstid med en sterk vekst i utenrikshandel og samferdsel. Samtidig sto vi foran en ny storhetstid for skipsfarten. Frihandelens hovedtalsmann var Anton Martin Schweigaard. Hans idéer om handels- og tollpolitikk slo først gjennom hos borgerskapet, men etter hvert også i embetsverk og storting. Liberalistiske lover ble vedtatt for toll, handel og håndverk. Landet lå åpent for økonomisk vekst.

På den tiden var Stathelle et driftig ladested, preget av det store handelshuset på Kjellestad. Konsul Albert Blehr d.y. var en av landets største trelasteksportører med utskiping til vesteuropeiske havner. I tillegg var han en betydelig skipsreder med til dels meget store fartøyer. De fleste skipene var bygd på hans eget verft på Krana, og et av de flotteste var fullrigger "Baldur". Nesten alle innbyggerne på Stathelle var på en eller annen måte i konsulens brød.

Kommunefellesskapet med Bamble følte trolig hemmende for Albert Blehr under den rådende høykonjunkturen, og han var hovedmannen bak løsrivelsen. Han ble også Stathelles første ordfører. I de følgende 113 år utviklet Stathelle en kommunekultur som var preget av orden og deltakerplikt. Med et så begrenset folketall var det ikke lett å unndra seg verv, og de fleste voksne mannfolk måtte en eller annen gang ta på seg slikt. En som i særlig grad preget kommunepolitikken i mange tiår fram

til kommunesammenslåingen i 1964, var skolebestyrer Johs. Myklebust.

Men politikken begrenset seg ikke til kommunehuset (det nåværende Vel-huset). For "gatens parlament" hadde en ikke liten betydning for meningsdannelse. Det utfoldet seg på planker og kommunale benker. Toneangivende der var folk som Johan Jensen ("Kranapolitiet") og Bjarne Didriksen.

Nærheten til kommunelivet blant stathellefolk ble et stort aktivum ved kommunesammenslåingen, og de møtte den storkommunale hverdagen med selvdisciplin og åpenhet. Selv den iherdige skriveglade stathellepatrioten Bjarne Didriksen ble bambling fra første stund. Han rettet bannstrålen mot nye kommuneopper med samme kraft som mot de gamle.

At Stathelles gamle byvåpen ble Bamble kommunes våpen, var et meget heldig valg. Det er både vakkert og symbolmessig korrekt. Og det er en høyst fortjent heder til velstyrte, gamle Stathelle.

Hvis vi skal se nærmere på denne særpregete lille byen, bør vi starte ved det gamle ferjestedet på Mølla. Der kan vi prøve å leve oss inn i hvordan livet var for 50-60 år siden.

Først må vi tenke oss brua vekk, dette stålmonsteret som får stedet til å virke så lite. Og vi må tenke vekk den svære fyllingen mot sjøen hvor brutårnet står. Deretter kan vi fylle bildet med liv - trafikken, larmen og lukten. For dette var et sentrum i mellomkrigsårene og etterkrigsårene, helt til brua kom i 1962.

Det lave grå-grønne steinhuset på Mølla var en gang smia til brødrene Sophus og Christen Christensen. De skodde hester, kvasset mineringsbór, smidde jernporter og reparerte alt av metall. Alle kjente smedene, og på vintertid søkte folk inn til varmen fra essen. Kanskje ventet de på buss eller ferje, kanskje kom de bare for å prate og glo. På sommeren sto smiedøra åpen, og da satt glanerne ute på en planke ved smieveggen. Der så de rett ned på ferja som la til mot det oppskrånende ilandkjøringsstedet. Når ferjelemmen smalt ned, veltet trafikantene ut - biler, fotgjengere, syklistere, barnevogner. Stathellefolk svingte til venstre nedlesset av handlepakker fra Brevik eller Porsgrunn. Krabberødstandsfolk svingte til høyre, og folk som skulle enda lenger, steg inn i ventende busser. Ødegårdens busser skulle vestover, og Rakkestads skulle til Langesund. Noen flottet seg også med å ta en av Amund Skares to drosjer. Og noen hadde sykkel stående på Mølla.

Ilandkjørende biler presset seg gjennom folkemylderet, hvor Peder "ungkar" (Pedersen) dirigerte trafikken. Peder hadde ikke formell myndighet til slikt, men ble drevet av harme over dårlig trafikkultur.

Men det fantes mer på Mølla enn ferjer og busser, smeder og glanere. Der lå Bamble Sparebanks praktbygning, hevet over all annen bebyggelse. Den var bygd i 1895 og er nå i privateie. Og der var forretninger. Helge Nilsens hus (nærmest brutårnet) eides av Margit Dahl, som hadde trikotasjebutikk. I samme huset, men i tilbygget mot Krabberødstrand, lå Ånesens frukt- og tobakkforretning.

Enda travlere var det i huset der den flotte lampebutikken ligger nå. Det store huset, som var bygd for brennevinsamlaget ved århundreskiftet, rommet i et par generasjoner stedets største kolonial, drevet av Jonas Fjeld og siden av sønnen Paul. Sistnevnte var en verdensmann med evne til å omgås alle - rask og effektiv, kvikk i replikken og med et servicesyn forut for sin tid.

I den enden av huset som vendte mot ferjestedet, lå ved krigsutbruddet Stathelle kaffehus. Etablissementet disponerte et par små kaférom, og var treffsted for ungdom, og for bønder som fraktet melk til meieriet. Siste krigsvinteren ble kaffehuset skueplass for noe dramatisk. Da slo tyskerne til med arrestasjoner og husundersøkelse, og arrestantene ble stuvet inn i kafeen til hardhendte forhør. Derfra gikk ferden til fangeleiren på Grini.

Vegg i vegg med Kaffehuset lå Stathelle postkontor. Og i den andre enden av gården hadde kemner Knut Kirchoff kontoret sitt fra 1938 til et stykke ut i etterkrigstiden. Da dette ble flyttet til Fogdegården (det nåværende biblioteket), ble det lille kontoret overtatt av arbeidsformidlingen. Vi forlater Mølla og rusler nedover Stathelle; men ikke langt - mindre enn hundre meter. Der lå Nic. P. Bergs jernvareforretning. Husets nåværende eier med samme etternavn og lignende slag forretning, er av en annen familie.

Ved siden av jernvarehandelen drev Nic. P. Berg en barkemølle. Firmaet ble i mellomkrigsårene overtatt av sønnene, Per og Sigurd.

Barkemølla gikk med damp, og en stor firkantet skorstein sto omtrent der inngangen til supermarkedet er nå. Kummene hvor fiskegarnene ble barket, lå like utenfor mot brygga. Barkingene var en viktig prosess som beskyttet garn, tauverk og seilduk mot råte ved behandling i en brun barkopløsning, som det luktet så godt av.

Mindre godt luktet pissoaren, det grønne hus, som sto ut mot gaten ved dampskorsteinen. Urinalen hadde to båser, og vannet sildret jevnt fra et tverrgående rør i navlehøyde til en mann av gjennomsnitts størrelse.

Tvers over gaten for pissoaren og noe tilbaketrukket fra veibanen hadde Berg staller hvor bøndene satte inn hestene sine hvis de skulle bli på stedet noen timer, eller hvis de skulle over med ferja. Ute på Bergebrygga til venstre for barkekummen var anløpsted for de små fjorddamperne som gikk i fast rute mellom Skien og Langesund. Båtene hadde navn som "Bandak", "Vold", "Langesund" og "Løveid", og fraktet folk, post og gods. Trafikken holdt seg gjennom hele mellomkrigstiden. Nils Wingereid fra Krabberødstrand var i mange år skipper på et av fartøylene, helt til det forliste i uvær på Frier.

Vi vandrer videre langs supermarkedet, som ligger på nøyaktig samme sted som det gamle, svære lagerhuset til Berg. Og dermed kommer vi til Bukta og Tauletomta. Også dette var et sentrum i det gamle Stathelle, i riktig gammel tid var detselve senteret.

I mellomkrigsårene lå det flere butikker her. Samvirkelaget holdt i 1920-årene og 1930-årene til i et lite tilbygg til daværende Theodor Skaugens hus innved fjellet. Men i det første krigsåret sto forretningens nybygg ferdig, det som siden er blitt videobutikk.

På den andre siden av Tauletomta bodde kjøtthandler Jacob Larsen, en tidligere skipper. Husets vakre hage ut mot plassen er anlagt av nye eiere, for i Larsens tid lå butikktilbygget nettopp der. Huset har forresten også vært barndomshjemmet til seilsportsmannen Dag Usterud, den eneste stathellegutt med verdensmestertittel.

To hus lenger borte, i nåværende doktor Karstens hus, var en annen kjøttforretning. Den ble drevet av Mannasse og Randi Skaugen. Kjøtthandlerne var handelsmenn av gammel koselig type. Når unger kom med handlelapp og torvveske, vanket det ofte en godbit. Skaugen hadde vanen med å sneie av en bit knakkpølse, mens Larsen gjerne skar en liten skive lungemos og rakte den på knivspissen. Det var snadder for glupske unger.

I 1909-10 ble Langbrygga (Utstikkeren) bygd i Bukta. Samtidig ble bryggekantene skjøvet fram ved utfylling, og den gamle Smieholmen ble lagt under fyllmassene. Ingen husker lenger "Huset på skjæret", det lå omtrent der den lille båtslippen er i dag. De som bodde på skjæret kunne pilke middagsmaten fra kjøkkenvinduet.

Omtrent samtidig med anlegget av Langbrygga ble det oppført et hus for den kommunale brannsprøyta, der det offentlige toalettet står nå. Huset ble revet på 1960-tallet. I gavlveggen på sprøytehuset, helt oppe i krysset, kom ved juletider 1915 Stathelles første elektriske utelys. Det var en av de gamle glødepærene, som ikke døde med et knepp som vår tids pærer, men syknet langsomt bort.

Da pæras dødsdøds kamp ble oppdaget, ble stedets beste tekniske hode tilkalt. Han mente straks å skjønne symptom og botemiddel, fikk reist en stige og kløv opp utstyrt med en hammer. Lyspærene var ikke avrundet som nå, men mer langstrakte og med snutetapp nederst. Denne tappen hadde ikke noe med design å gjøre, den dannet seg i produksjonsprosessen. Men den teknisk kyndige hadde fått det for seg at tappen hadde en misjon. Behendig knertet han den av, for å gi pæra surstoff til på nytt å øke stråleglansen. Vi er klokere i dag når det gjelder lyspærer.

Helt inne i Bukta på høyre side av Langbrygga og Riggeren utekafé lå det gamle ferjestedet, Stathelles sentrum før veien vestover ble anlagt langs sjøen over Mølla og Krabberødstrand i 1880-årene. For her var endepunktet for den gamle postveien fra Sørlandet gjennom Bamble opp Tangvallkleiva og over Grasmyr.

Johnsegården var gjestgiveri og skystasjon på ferjeprammenes tid. Der styrte vertshusholder John Peter Johnsen. Han var en betydningsfull mann for Bamble Sparebank, bl.a. som formann i mer enn tjue år (1862-85). Han var også ordfører på Stathelle.

I det nåværende arkitekthuset på den andre siden av gaten var kolonial- og skipshandel, drevet av Ambrosen og senere av svigersønnen Peder Andersen.

Vi forlater ikke dette strøket av Strandgata uten å nevne at der bodde en rekke velstående frøkener. I Johnsegården holdt de aktverdige "frøknane" Johnsen til, og i det nevnte arkitekthuset drev Peder Andersens tre ugifte døtre trikotasje- og broderiforretning til langt ut i 1960-årene. Dessuten bodde Karen Paus i det fine, gamle huset på høyresiden i bakken ovenfor arkitekthuset. Hun var datter av kjøpmann og ordfører Paus, som har fått en vei oppkalt etter seg.

Endelig må vi nevne at i det omtalte dr. Karstens hus drev Johan og Ingrid Jensen kafé i mange år etter krigen. Dette var et hyggelig treffsted for ungdom, og lokalene ble også utleid til sluttede forsamlinger, for eksempel til bridgespillerne.

Vi gjør en avstikker ut på Åsen, hvor marinaen dominerer nå. Der ligger lystbåtene i opplag hele vinteren, forsvarlig tildekket. Og etter vårpussen fylles de gyngende flytebyggene med velholdte farkoster i plast og tre. Men det gamle båtpussmiljøet med lukt av reprin, beis og tobakk forsvinner. Nye lyder og nye lukter tar over.

Men hvorfor heter det Åsen når det meste av området er flate tomter i metershøyde over fjorden? Jo, helt til inn i på 1900-tallet var det meste av halvøya en ås som skrånet mot sjøen. Bare på den nordvestre odden rundt det nåværende Jacob Jensens hus var det plass til bebyggelse. Der lå Åsengården med tollbod og sorenskriveri, før disse funksjonene ble flyttet til Brevik. Gården ble revet i 1904. Fra 1899 ble det i noen tiår drevet et omfattende sagbruk med dampdrift på denne tomten. Men nedbrytingen av fjellet på Åsen skyldtes virksomheten til Edward Bjønnes i mellomkrigsårene. Nå står bare de loddrette bergveggene igjen etter kalksteinsbruddene.

Under krigen hendte det at det omreisende tivoliet "Skansen" gjestet Stathelle og slo opp teltene sine omtrent der forretningene og kontorene til marinaen ligger nå. Der var lykkehjul, pilkastning, skytebane og andre tivoliaktiviteter. Og midt inne i den store teltringen ruvet en karusell. Dessuten fantes noen husker som knapt ville passert sikkerhetskontrollen i dag. Tivoliet hadde også scene, hvor artister underholdt to-tre ganger i løpet av kvelden. Opptredenden ble gjort av turnere, tryllekunstnere og ablegøymakere til stor moro i en alvorlig tid. Noen ganger slapp også lokale krefter til der - for eksempel moromannen Paters og tryllekunstneren Tjo Malakita.

Lenger sør på Stathelle kommer vi til parken på Krana, som ble anlagt i første halvdel av 1950-årene. Den har fontene-ringen fra gamle Kjellestad gård som midtpunkt. Men fontenen burde hatt en flottere sprut enn de tre-fire tynne strålene.

I parken fins en fin, liten skulptur av billedhoggeren Odd Hilt ("Fortuna med overflødigshornet") samt minnesmerket over sjøfolk som falt under verdenskrigen.

Navnet "Krana" røper at parkidyllen ikke alltid har rådd der. For dette var stedet for Blehr-enes store skipsverft på 1700- og 1800-tallet. Ingen minner er igjen etter virksomheten, enda den må ha vært betydelig. Flotte fullriggere og barkskip gled ut fra beddingene på Krana under jubel og hurrarop. For byen var i fest når et nytt fartøy skulle sjøsettes. Og straks kunne skipet forhales til Kjellestadplassen og lastes med bjelker, bord og props for nordsjøfarten.

Verftet lå opprinnelig like nord for den nåværende parken, mot det som nå heter Løkka. Senere ble det flyttet til sørenden av området, der hvor landet fortsetter i det smale dalføret mot grosserer Tostrups gåsedammur. Den gang må det meste av det nåværende parkområdet ha ligget under vann. Og den "krana" som har gitt stedet navn, ble sikkert brukt når skipene skulle kjølhales for kalfatring - også etter at verftet ble nedlagt.

Straks sør for Krana, ved innløpet til sundet mot Gjermundsholmen (Croftholmen), lå Albert Blehrs herskapshus. Det ble bygd omkring 1840 og sto til det brant våren 1918. Grunnmuren ble stående igjen som lekeplass for unger i førti år og ble ikke borte før Lilleba og Kaare Bakken bygde der i slutten av 1950-årene. Det eneste minnet etter Blehr-ene er den praktfulle blodbøken, som er en av stedets severdigheter.

Sør for dette igjen ligger Kjellestadplassen langs sundet ut til Kverndalen. Nå er plassen bebygget med bolighus, men både den og holmen utenfor var lasteplass for trelast i et par hundre år. I nordre ende av Kjellestadplassen holder bedriftene Duray Offset AS og Duray Stempelfabrikk AS til.

Omkring 1890 kjøpte godseier Fredrick Croft holmen og lot bygge prakthuset som nå er en del av Croftholmen videregående skole. Huset skjemmes litt av nyoppførte, fantasiløse skolebygg, men gir oss ennå følelsen av å stå foran kongsgården i eventyrene til Asbjørnsen og Moe.

På søndre odde av holmen fins grasgrodde voller rundt noe som var en kanonstilling for kystforsvaret før 1814. De forhatte britene skulle blitt varme om ørene hvis de hadde prøvd en landgang på Stathelle - særlig fordi de samtidig ville vært under kryssild fra Åsen og Brevik!

På Kjellestads grunn noen hundre meter fra sjøen, og på den andre siden av Langesundsveien, finner vi kirkegården, som ble anlagt ved århundreskiftet. På høydedraget over kirkegården ligger Stathelle kirke. Den ble innviet Kristi Himmelfartsdag i 1964 og fikk et tilbygg i 1998.

Enda noen hundre meter opp i bakkene mot Grasmyr ligger Bunes barneskole, og i senkningen nedenfor skolen finner vi Bunes idrettsplass, hvor fotballaget spiller hjemmekampene sine. Dette vellykkete idrettsanlegget ligger på bunnen av en tørrlagt isdam, som en gang ble drevet av Nic. P. Berg. Den hadde renne ned til Kverndalen, hvor det var ishus. Da denne næringen opphørte på Stathelle, ble dammen liggende som et idyllisk tjern. Kort etter krigen ble muren revet for å gjøre dambunnen til idrettsplass.

I en ganske kort periode disponerte stedet seks-syv tyske krigsfanger for dette arbeidet. De slet seg ikke i hjel, men de ble overvåket av en milorg-kar som satt i skråningen med hvitt bind rundt armen og en stengun over knærne.

En ildsjel ved byggingen av idrettsplassen var Karl Gundersen. Andre som har lagt ned et betydelig arbeid her, er lagets tre æresmedlemmer - Harald Eilertsen, Oddmar Jeremiassen og Trygve Aanesen.

I 1907 hadde Stathelle lynbesøk av kong Chulalongkorn av Siam, som var på rundtur i Europa. Kongeskippet lå for anker i Trosvik, og kongen dro på land med fotoapparat. I dagboken 28. juli skriver han:

Først klokken 17 gikk vi i land. Vi gikk i land på høyre side først, på et sted som heter Stathelle. Det var mange hus i dette området. Her må det være livlig handel på hverdagene. Men i dag, søndag var alle forretningene stengt. Store hauger med bark, som brukes til farging, lå klar til å bli lastet om bord på skip.

Men som vi vet, tok kongen feil av hva barken skulle brukes til.

Stathelle har fostret personer som har markert seg på meget høyt nivå innen kristenlivet. Knud Carl Krogh-Tonning (født 1842), sønnen til Bamble Sparebanks første daglige leder, er en av de betydeligste teologer Norge har hatt. Hans ruvende forfatterskap spenner fra vitenskapelige storverk med navn som "Den christelige Dogmatik" og "Den ældste kirkelige Apologi" til mer folkelige bøker som "Den christelige Troeslære". Den sistnevnte var en av de mest leste bøker her til lands i de siste

tiårene av 1800-tallet. Det vakte stor oppsikt da Krogh-Tonning i år 1900 ba om å bli løst fra embetet som sogneprest i Østre Aker for å konvertere til den katolske kirke.

Otonie Øgrim (født Olsen) gikk inn i Frelsesarmeen og dro som misjonær til Japan tjue år gammel i 1910 sammen med sin mann Tobias Øgrim. Ekteparet ble kommandører og ledere av Frelsesarmeen i Norge straks etter annen verdenskrig. Men etter en tid flyttet de til London som koordinatører for bevegelsen i Europa, og fra 1950 var de bosatt i Stockholm som ledere av Frelsesarmeen i Sverige. Otonie var et allsidig begavet menneske med gode språkkunnskaper, blant annet oversatte hun kristne sanger fra engelsk til norsk.

Vi kan ikke forlate Stathelle uten å besøke Brotorget, stedets sentrum i vår tid. Her lå en gang de idylliske dammene Hekkelsmyr (eller Hekkensmyr) og Bergedammen på et skogkledd høydedrag like over bebyggelsen, og de krydde av ål og småfisk. Dammene var også tilholdsted for to små dyrearter som nå står i fare for å bli utryddet i faunaen vår - stor og liten vannsalamander. Særlig i Bergedammen krydde det av dem.

Hekkelsmyr var en gammel isdam, som lå ganske nær der hvor Samvirkelaget er nå, men betydelig dypere ned i terrenget. Alle minner etter den er borte, men muren av Bergedammen kan vi ennå se som en ruin under og like til høyre for brua. Den var anlagt for å skaffe vann til barkemølla. La oss et øyeblikk stoppe ved navnet "Hekkelsmyr". Siden vi ikke kan assosiere det med noe ord eller navn i nyere norsk språk, må det bety at det er meget gammelt. Gunnar Lier Olsen tror at vi må søke til det norrøne ordet "hekla" (kåpe eller kappe med hette), som også har gitt navn til den kjente islandske vulkanen. Kong Magnus Erlingsons krigsmenn ble kalt "heklunger". Kan vi forestille oss at de har holdt leir på Hekkelsmyr den tiden de hentet brynesteiner oppe i Skien under krigen mot birkebeinerne?

Helt fra våren av var det en sann blomsterprakt rundt dammene. Her kom blåveisen tidlig, og straks etter grodde lier og skorter til med konvaller. Når sommeren satte inn, ble knattene dekket med tepper i gult av tiriltunger og i rødt av sankthansroser. Vannliljene fløt på vannet, dunkjehlene strittet langs breddene, og øyestikkere i mange farger svirret over vannspeilet. På varme sommerdager kunne den tunge eimen av myr, tjern og vekster gi en følelsen av å være i et tropisk land.

Men la oss ikke sutre over at idyllen måtte vike for brua og næringsvirksomheten. Vi kan ikke leve av dunkjevler og øyestikkere.

I dag ligger store forretninger og viktige kontorer her oppe. Bamble og Langesund Sparebank ligger trolig og vipper på kanten av fjellet mot det lille dalføret mellom dammene. Her er også de populære treffstedene Horsemans Pub og Torvkroa. Skulle golvet briste under gjestene deres, ville de kanskje deise ned rundt den flate steinblokken i skogen som en gang tjente til kortbord for pokerspillerne.

Om Herre

- av Gunnar Sem

"Folk der oppe er en egen rase," sa en bitter kommunemann som mistet plassen i herredstyret på grunn av en "splittelsesliste" fra Herre. Men det er historiske og geografiske årsaker til at Herre på flere måter skiller seg fra bygdesamfunnet ellers - ikke raseforskjeller. For stedet er ikke en bondebygd og heller ikke en sjøfartsby, slik vi ellers finner innenfor kommunegrensene. Nei, dette er et av Norges eldste industriområder, tilrettelagt av naturen selv med en nordøstgående vannvei som munn ut i Frier fra en vidstrakt skogsmark.

Industrien på Herre begynte med sagbrukene for et halvt årtusen siden. Året 1497 er nevnt for

anlegget av den aller første sagen - drevet med vannhjul i Herreelva. Hvis tallet stemmer, så skjedde det året før portugiserne fant sjøveien til India. Alt på den tiden kan tettstedet Herre ha begynt å ta form.

Etter hvert kom flere sager i drift, det skal ha vært sju-åtte på det meste. Og sagbrukene fortsatte i århundre etter århundre, virksomheten tok ikke slutt før innpå 1900-tallet. I dette store tidsspennet skjedde sikkert forbedringer i produksjonen. Men én ting forandret seg aldri - til sagbrukenes siste dag var det vannhjulene i elva som var drivkraften.

Men alt på sagdriftens eldste tid kan stedet også ha hatt annet industri. Høsten 1997 fant Rune Engen slagglumper etter noe som kan ha vært et sølvverk på 1500-tallet. Det er til og med blitt antydning av råvarene til den vidt berømte Gimsøy-dalene ble framstilt på Herre. Vi får håpe at nye funn kan bekrefte eller avkrefte dette..

Året 1713 er et merkeår i Herres industrihistorie. Da ble hammerverket satt i drift, en virksomhet som ble drevet i ganske nøyaktig halvannet hundre år. Noen har ment at hele produksjonsprosessen skjedde der på stedet. Men det er heller tvilsomt, for antageligvis har det aldri vært noen masovn på Herre. Ovnen lå på Vold, og derfra ble råjernet rodd til Herre, hvor to stangjernshammere bearbeidet det til flatjern og firkantjern - kanskje også til rundtjern - i stenger på omtrent tre meters lengde. Den ene hammeren lå oppe ved Kongens dam, den andre ved Trelleborgdammen.

Det var Herman Leopoldus (senere adlet som Løvenskiold) som startet hammerverket. Han var visstnok en innvandret tysker som hadde slått under seg store eiendommer her til lands, blant annet Bolvik og Holden jernverk. Og i 1713 fikk han hånd om Hellestvedt gård, som hadde vært krongods og fogdegård, og som eide grunnen like øst for Hellestvedtvannet. Noen år senere ble han også eier av gården Lille Herre ved nedre delen av elveløpet.

Det var liv og røre på Herre i hammerverktiden. Der smalt hamrene dagen lang, der gnisset de tunge vannhjulene, der freste ilden i essene. Lastepremene kom opp elva med råjernet og fraktet stangjernet ned igjen til skip som ventet ved elvemunningen eller lenger ute i fjorden. Og like hektisk var arbeidet på sager og møller. Smeder og hammersvenner, sagmestere og sagdrenger, pramoere og lastearbeidere, teknikere og oppsynsmenn var i virksomhet. Skippere og matroser kom og dro i fartøyene sine. Og bøndene brakte daglig trekull fra de tallrike kullmilene inne i villmarka. Kullene kom som pramlast langs vannveiene på sommertiden, og med sleder over de islagte innsjøene om vinteren. Reisende kramkarer og annet vandringsfolk utfylte bildet av et travelt samfunn.

Den to kilometer lange Herre-dalen velsignet mange mennesker med lønnet arbeid, men ikke med noen vennlig natur. For her - "have Solens Hede en utroelig Kraft ligesaa vel som Snoen og Kulden om Vinteren, og den saakaldede Trælleborg-Aasen betager Indbyggerne her i en lang Tid om Høsten at see Solens Straaler." (Bartholomæus Herman von Løvenskiold: "Beskrivelse over Bradsbiørg Amt og Scheen Bye med sine Forstæder". 1784).

Men om Herres befolkning slet med trykkende sommervarme, med sprengkulde og vintersno, med tungarbeid og dårlig utkomme, så hadde de i hvert fall bedre skolevesen enn resten av Bamble. Brukseier Løvenskiold bekostet det aller første skolehuset ca. 1760. Dette var ikke et velgjørenhetstiltak av en sosialt anlagt arbeidsgiver. For slike verksskoler var nemlig forutsatt i skoleloven av 1739. Og da det ble vedtatt en fundas om et ordnet skolevesen for Bamble i 1759, hadde kommisjonen med sogneprest Wulff i ledelsen ganske spesielle pålegg for industristedet:

"Ved Herre som ligger i Bamble Sogn ere foruden een Hammer tillige endel Sauger og Qverner til hvis Drift en anseelig deel Folk bliver holdt, hvis Børn, Ungdom beqvemmelig kan komme sammen til Skolegang hvortil altsaa vedkommende Eier bør tilholdes der at besørge fornøden Skolegang, Huuse og Stue med Skoleholder forsyne, som af dem selv bør bekostes og lønnes udenfor forestaaende Indretning hvad de ey med nogen Nytte for Ungdommens Undervisning kan deelagtige".

De andre skolene i Bamble var rene omgangsskoler, bortsett fra Stathelle hvor det ble undervist i et

privathus. Skolen på Herre fortsatte som verksskole til 1848, da den ble overtatt av kommunen. Da hammerverket stanset på 1860-tallet (visstnok utkonkurrert av koksfyrtede britiske jernverk), ble Herre likevel ikke uten industri. Sagene fortsatte jo i ennå noen tiår, og dessuten fantes en kruttmølle ved Mevann.

Kruttmølla, som var blitt anlagt i 1851, endte forresten med en tragedie. I juni 1875 sprang den i lufta, og fem arbeidere mistet livet. På årsdagen hundre år etter tragedien ble det holdt en minnehøytidelighet der mølla hadde stått. Herre Vel hadde for anledningen latt reise et minnesmerke med navnene på dem som omkom.

Et nytt kapittel i Herres industrihistorie begynte i 1888. Da kjøpte ingeniør Fr. Størmer gården Hellestvedt, og snart kunne Bamble Aktiecellulosefabrik bringe ny virksomhet til det gamle industrisamfunnet. Den ble anlagt der hvor Bolvikelva møter Gyteelva og sammen danner Herreelva den siste kilometeren ut til sjøen.

Denne bedriften skulle prege Herre i nitti år, helt til den ble nedlagt i 1978. Stedet vokste i folketall til nær 1500, og mer enn hundre mennesker arbeidet på fabrikken. Det var fra første stund en moderne bedrift. Den gamle tredammen fra hammerverkets tid dugde ikke lenger, og den nye "Kongens Dam" ble bygd lenger framme i elva i 1902. Det skjedde for å kunne anlegge en kraftstasjon til fabrikken. Hellestvedtvannet hadde alltid vært en stor innsjø, men nå steg vannhøyden med enda tre-fire meter.

Herre ble Bambles tetttest befolkete område, men beliggenheten i nordøstre hjørne av bygda hindret at stedet noen gang kunne bli et sentrum i kommunen. Derfor levde Herre på mange måter sitt eget liv i mellomkrigsårene og til ut i etterkrigstiden. Stedet hadde sin egen kirke (fra 1905) og sin egen kirkegård. Her lå et av landets aller eldste bedehus, og dessuten menighetshusene Betel (frimisjonen) og Sion (pinsemenigheten). Husmødrene hadde sju-åtte kolonialer og to bakerier å handle i. Manufakturforretning og tobakksbutikk fantes også.

Sverre Johansen har beskrevet Herre i cellulosefabrikkenes tidsalder i en rekke artikler. Ingen har bedre forutsetninger, for han har levd med i miljøet fra barndommen.

Bedriften trengte arbeiderne, og arbeiderne trengte bedriften. Det var gjensidig avhengighet på godt og mindre godt gjennom flere menneskealdre. Trange tider med depresjon og arbeidsstans ble avløst av oppgangstider og fulle ordrebøker. En tid rundt 1930 sto bedriften uten virksomhet i femten måneder.

Sverre Johansen beretter om hvordan ungdommer måtte se å få seg noe å gjøre så snart de sluttet skolen. Som regel gikk veien til fabrikkporten. Der fikk femtenåringene tjue øre timen for å drive med rydding, rensking av brukt murstein, oppveiling av vaiere som var brukt på tømmerklubbene og annet forefallende arbeid.

"Arbeidstida var 8 timer om dagen., det ga kr. 1,60 pr. dag og kr. 9,60 pr. uke. Av dette ble kr.5,- satt av til konfirmasjonsklær. En dress kostet den gang omkring 40 kroner. Altså måtte vi arbeide i ca. 2 måneder for en dress.

Når vi fylte 16 år, ble vi sendt hjem. Tariffølønna vi da skulle hatt, ble for kostbar for arbeidsherrene. Nye 15-åringer tok over arbeidet vi hadde hatt."

Men rovdrift på ung arbeidskraft skal ikke stå som selve ettermælet over Bamble Cellulose. Den var en god bedrift, som de aller fleste ansatte følte ansvar for og var glad i.

Og bedriften viste sosialt ansvar. Tidlig lot ledelsen bygge et velferdshus for de ansatte - Festiviteten. Bygningen er ennå i bruk av foreninger, ungdomsklubber og andre.

I fabrikkens tid ble Festiviteten brukt til all slags sosial virksomhet. Her var det foreningsliv og lørdagsdans, og her ble det holdt basarer og festligheter - for eksempel juletreffester med levende, stearindryppende lys på den pyntede granen.

Og folk trengte ikke dra til Porsgrunn for å gå på kino. Helt fra sveiveapparatene og stumfilmens tid kunne herreboere trykke seg sammen på langbenker i Festiviteten og glede seg over latterstykker med Telegrafstolpen og Tilhengeren, nyte sterke kjærlighetsscener med Gloria Swanson og Rudolf Valentino, eller sitte med hjertet i halsen når Tom Mix red så støvet føyk i jakten på kvegtjuver og slabbedasker.

Tidlig på 1950-tallet bekostet godseier Thomas Stang på Rafnes oppussing av Festiviteten med folkebad og garderober.

Bedriften ga også tomt til idrettsplass - den samme som brukes i dag. Og litt lenger vest og på nordsiden av Hellestvedtveien ble det bygd en skibakke i mellomkrigsårene. Den brukes ikke lenger, men dagens syttiåringer og åttiåringer kastet seg engang ut fra hoppkanten i dødsforaktende svev mot trettimetersmerket.

Men først og fremst var det arbeidslivet som preget miljøet. Langs Herre-elva ble det fløtet tømmer helt fram på 1960-tallet. Sverre Johansen beretter at så langt han kan huske, lå tømmeret i Siljanbukta og ventet på frakt videre. Det var sikret mot avdrift av en "tømmerlense" - eller "tekst", som det het på fagspråket. "Teksten" var en lang rekke av stokker som omsluttet tømmeret. De var sammenlenket med kjettinger og festet til land i begge ender.

Tømmeret ble hentet av slepebåter og fraktet i store flåter utetter fjorden og videre bort til Østfold eller nedover til Sørlandet, hvor de største mottakerne holdt til. Tømmerselepene var et majestetisk syn. Bak de små, kraftige taubåtene duvet flåter på opptil femti meters lengde av trehvitt tømmer. Barkingen skjedde på hogstfeltet i den tiden.

En skulle trodd at stedets egen cellulosefabrikk fikk det råstoffet den trengte fra Bamblen og Solums skoger. Men slik var det ikke alltid. Til fabrikk på Herre kom stadig tømmerselep utenfra, eller det kom store lektere lastet med honved. Disse lekterne var gjerne nedriggete skuter som ankret opp ute på sjøen. Derfra ble treverket fraktet opp elva til fabrikk av mindre fartøyer. Noen av de gamle lekterne hadde et pumpeverk som ble drevet av en vindmølle.

Som før nevnt ble Herre aldri helt innvevd i bygdas sosiale struktur. Det var mer naturlig for folk på industristedet å søke til Porsgrunn enn til byene ute i fjorden når det skulle handles noe mer enn hva stedets egne butikker kunne skaffe. Avstander og kommunikasjoner var grunnen til det.

Men selvfølgelig var det også mye som bandt Herrebefolkningen til bygda ellers - de var jo bamblinger så gode som noen. For eksempel har herreboerne alltid vært et friskt innslag i kommunepolitikken. Og vi skal merke oss at den aller første ordføreren i storkommunen fra 1964 kom fra Herre - Harald K. Pedersen.

Bamble og Langesund Sparebank har også vært en samlende institusjon når det gjelder Herres forhold til resten av kommunen. Banken har alltid vært aktiv som långiver til næringsliv og privatpersoner på stedet, og har gitt gaver og tilskudd til sosialt, humanitært og kristent arbeid. Ganske tidlig valgte banken også å være fysisk til stede:

"I desember 1923 ble det etter søknad fra en del beboere på Herre innført en ukentlig bankdag på stedet. I vintermånedene skulle et av direksjonens medlemmer holde en times ekspedisjonstid der hver fredag ettermiddag. Så snart veien i april måned ble lett farbar, skulle to av bankens funksjonærer sendes til Herre en gang i uken om ettermiddagen for å ordne forretninger som måtte

melde seg. Ordningen skulle prøvekjøres fra 1. januar 1924. Prøven falt heldig ut, og høsten 1924 ble det besluttet at bankdagen på Herre skulle bli et fast arrangement". (C. S. Schilbred: "Bamble Sparebank gjennom 100 år".)

Det første bankkontoret lå i kjelleretasjen i Petter Wiks hus nær fabrikken. Men høsten 1959 flyttet banken til bakermester P. Omenås gård. Ekspedisjonstiden ble i 1968 utvidet til to ukedager og åpningstid kl.10-14.

Nå har banken igjen fått nytt lokale. Det ligger i underetasjen til det nye Herre bedehus, og den har daglig ekspedisjon.

Som nevnt ble verkskolen overtatt av kommunen i 1848. Men først i 1891 ble det oppført et nytt skolehus for en firedelt skole. Et par tiår senere ble den bygd opp til to etasjer og ble Bamblens eneste sjudelte skole helt fram til den store sentraliseringen av skolene i bygda. Tidlig på 1950-tallet begynte arbeidet med et nytt skolebygg på Herre. Gamleskolen ble overtatt av Herre Sanitetsforening, som holdt til der i mange år. Senere er huset blitt ombygd til privatleiligheter.

Herre er fremdeles et betydelig industristed, for nå har vi Norsk Hydros nye store fabrikk på Rafnes. Men miljøet er et helt annet, og stedet er ikke lenger en tettbebyggelse som helt og holdent er betinget av én bedrift. Mange herreboere arbeider på Rafnes, men like mange kjører til arbeidsplasser helt andre steder. Det må også nevnes at Herre i en årekke hadde den gode bedriften Norsk Papiremballasje, den som på folkemunne gikk under navnet "sekkfabrikken".

Ut mot Frierfjorden til høyre for elveutløpet lå en gang Frierfjordens fineste badestrand - i den såkalte Bartefjæra (oppkalt etter Barth som eide huset innenfor). Der fantes også brygger for rutebåtene, anlagt ytterst på en pir som rakk ut over de langrunne strendene. Nå ligger den gamle badeplassen under svære fyllinger og tjener til opplagsplass for tømmer. Men på denne tomten ligger også bedriften Østlandets Plast og Dykk Service AS, som kom dit i 1994. Den har 12-15 ansatte og driver med sveising, maskinering og montering i plast, samt produksjon av standard rørdeler og ulike typer spesialkomponenter. Dessuten har bedriften dykkeravdeling med ekspertise på ledningsarbeider under vann.

Før var Herre først og fremst en tettbebyggelse langs elva. Nå blir skogkledde skråninger og åskammer bebygd. Inntil for et par tiår siden bodde ingen i Rafnesåsen - selv om det en gang hadde ligget en husmannsplass innpå skogen der. Nå ligger husene tett langs begge sider av Ringveien, og det er til og med kommet brannstasjon på åsen.

Og på den andre siden av elva er ikke lenger Skoleåsen, Kåsaåsen og Stines ås en tumleplass for ungene. Høydedragene er bebygd og regulert med veier og privat utilnærmelighet. Det samme gjelder Uksodden, hvor bebyggelsen ligger langs Skipperveien og Frierveien.

Det skal en ganske livsfjern romantiker til for å ønske seg gamle tider tilbake. Arbeiderne på Herre Cellulose ønsket seg sikkert en bedre tilværelse, og de skapte i hvert fall en lettere hverdag for etterkommerne. Men samtidig er et miljø med mange gode sider blitt borte. Herreelva renner som før, men har mistet det meste av betydningen sin. Husmødrene møtes ikke lenger nede ved bredden med sinkbaljer fulle av vasketøy for skylling. Og elva er ikke lenger kraftprøven for jublende unger som endelig våger svømmeturen til motsatte bredd.

I norsk historie har industriproletariatet vært en kraft i folkeopplysning og samfunnsengasjement. Den dimensjonen har Herre gitt bygda vår.

- Takk til Gunnar Sem og Bamble og Langesund sparebank.

PS !

Forfatteren vil trekke fram en rekke personer som hver og en har gitt verdifulle opplysninger:

Gunnar Lier Olsen
Asbjørn Mastrød Thor Finmark Karl Tore Gabrielsen
Louise Gjerstad Olsen Tore Nilsen Kjell Woje
Arne Flaatten Ole Eklund Søren Høegh Thorsdal
Halvor Tveraaen Kaare Bakken Inger Bredland
Kristian Krogsgård Leif Rørholt Erik Rørholt
Erik Kristensen Reidar Kristensen Randi Moe
Einar Thoner Nils Johan Sørensen Sigurd Finmark
Bjørn Solvang Tor Nævestad Arne Eek
Harry Sørensen Sonja Krogsgård Gerd Skaugen
Sverre Johansen